

Иван Ковачевић

Транзициона легенда о добитницима*

Апстракт: Легенде о изненадном богатству у времену транзиције доживљавају нове трансформације реализујући се кроз нове облике. Нове форме се везују за нове облике игара на срећу које се одигравају у кладионицама. Легенде описују "драматичне" околности које претходе великом добитку и начине трошења тог добитка који се свде на акцептирање транзиционих економских принципа.

Кључне речи: легенде, транзиција, Србија, богатство, предузетништво

Легенде о изненадном богатству, било да се ради о проналажењу ћупа са златницима, изненадној смрти далеког и скоро непознатог рођака, чије се богатство наслеђује, или о добитку у играма на срећу, као што су лозови, спортска прогноза, "Лото" и друге, говоре о социјалној структури и социјалној покретљивости. Стога, сваки нови облик оваквих легенди треба посматрати у реалном социјалном контексту да би се утврдило какве поруке о друштву у себи носи.

Нови облици могућности стицања изненадног богатства произилазе из нових облика игара на срећу, где је добитак, заснован на вероватноћи, увек изненадан, без обзира на то колико му се играч надао. Такве су и кладионице, које су у великом броју отворене у Србији у протеклих десетак година. Уз нову игру на срећу, јавиле су се и нове легенде.

Ради лакшег излагања материјала и анализе легенди о добитницима у кладионици, оне се, само у оквиру ове три кладионичарске приче, могу назвати, према главном актеру – легенда о раднику, легенда о полицајцу и легенда о ћаку.

* Текст је резултат рада на пројекту МНЗЖС "Антропологија у двадесетом веку: теоријски и методолошки домети" (ев. бр. 147037).

1. Легенде

а) Легенда о раднику-добитнику¹

Главни актер прве легенде је бивши (вредни) **радник** фабрике "Застава", у својим четрдесетим годинама. Добивши отпремнину, пре неколико година, као технолошки вишак приликом реструктурирања "Заставе", годину-две је успевао да прехрани себе и породицу, безуспешно покушавајући да успе у неком облику "приватног бизниса".

Убрзо је уследио тежак период у којем му је једино задовољство пружала кладионица – више због друштва и фудбала, а мање због новца (мада се и тај разлог временом повећавао). Играо је често али никада са великим свотама и никада са великим добитком.

Једног дана записао је на листићу шест "тешких" утакмица које је хтео да одигра са добитком од око 100.000 динара. Међутим, видевши да је заборавио да понесе новац, а да истиче време за уплату, изнервирао се и, згужвавши, бацио листић на под. Управо у том тренутку у кладионицу је ушао његов добар пријатељ из средње школе – некада младић из сиромашне породице, коме је главни актер приче помогао приликом отварања неког малог дућана почетком деведесетих година, а сада један од имућнијих Крагујевчана. Видевши шта се десило, упитао га је у чему је проблем. Чувши одговор, подигао је листић са пода и, не гледавши уопште о којим утакмицама је реч, упитао изнервираног пријатеља да ли може он да му уплати листић. Пошто је добио позитиван одговор, имућни пријатељ је то и урадио, а како се убрзо испоставило, тикет је имао добитну комбинацију. Схвативши своју несрећу, јадни човек је само ћутао, али му је убрзо засјао осмех на лицу када се у његовим рукама нашла цела добијена сума. У почетку није хтео да прихвати целу суму, али је на крају ипак попустио после снажног инсистирања пријатеља. Имућни пријатељ је, свакако, био више него фер и дарезљив. Излазећи, оставио му је само једну поруку (поуку): "Да би те срећа пратила, мораш у њу искрено веровати."

С том мишљу, човек је узео добијени новац и купио део деоница (убрзо се испоставило) веома профитабилне пиваре.

¹ Легенде које се причају у крагујевачким кладионицама сакупио је у пролеће 2006. године Ненад Карамиджковић, студент четврте године етнологије и антропологије на Филозофском факултету у Београду, припремајући семинарски рад из предмета "Национална етнологија – савремени митови и ритуали". Овом приликом му се захваљујем на љубазној дозволи да те легенде овде објавим.

б) Легенда о полицајцу-добитнику

Овога пута главни актер легенде је бивши (успешни) **полицајац**, тј. инспектор, добро ситуирани човек, који је деведесетих година прошлог века напустио полицију (или добио отказ) разочаран професионалним стањем у самој полицији (корупција...), и који је (пошто је схватио да критика не доноси никакве користи), као страствени обожаваалац фудбала, отворио своју кладионицу. Међутим, пошто посао није ишао како је желео и пошто је запао у велике губитке и дугове, морао је (на своју велику жалост) да је затвори.

Убрзо је, по повратку дугова, без извора финансирања и у тешкој економској ситуацији, одлучио да и сам почне да се клади (што раније није радио, иако је волео фудбал и чак био власник кладионице), тежећи неком великом добитку, који би њега и његову породицу поново вратио у колико-толико нормалан живот.

Хтео је да уплати тикет од 1.000 динара са десет "тешких" утакмица и добитком од 1,5 милиона динара. Међутим, пошто је максимум исплативог добитка у датој кладионици био 300.000 динара, одустао је од идеје и кренуо да потроши новац на пиће са друштвом. Ипак, на предлог дечка који је радио у кладионици и који га је изузетно поштовао (а био је најбољи пријатељ његовог сина), одиграо је пет тикета са по десет утакмица (све исте утакмице и исти резултати), од којих је сваки носио максималан добитак од 300.000 динара. Немогуће се догодило. Свих десет утакмица је погодио и зарадио читавих 1,5 милиона динара – управо ону цифру за коју је хтео да игра на првом листићу. И све то из првог покушаја.

Убрзо након тога је кренуо у нови посао (непознат испитаницима), али у сваком случају посао који му (по њиховој тврдњи) овог пута одлично иде, и који му доноси огроман финансијски добитак и поштовање окружења.

в) Легенда о ђаку-добитнику

Актер последње легенде је **младић** у средњим двадесетим годинама, који је велики љубитељ фудбала, а преко њега и кладионица, практично од тренутка када су оне почеле масовно да се појављују по Србији, током последњих 7-8 година. Од самог почетка овај младић (иначе из сиромашније породице) је постао страствени (али патолошки) играч. То га је коштало одличног успеха у средњој школи (иначе је био веома талентовани и интелигентни дечак) и уписа на неки добар факултет. Такође, много родитељског новца је испарило управо у кладионици, што је доводило до њиховог великог разочарења сином. Имао је понекад и доби-

така, али свакако више губитака, и што је битније никада онај прави (велики) добитак. Схвативши коначно (уз помоћ нове девојке) своју грешку, одлучио је да надокнади сву патњу родитељима. Наставио је и даље страствено да игра, али сада само са једним циљем – доласком до новца који ће дати родитељима и тако се искупити за све потрошене паре у кладионици. Уз то, заветовао се девојци да ће престати да игра чим освоји већу награду.

Коначно, изгледало је као да му се срећа ипак осмехнула. Одигравши тикет са већим бројем "тешких" утакмица (погодак је носио око 300.000 динара), чекао је резултате са друштвом у кладионици. Једна по једна, утакмице су се завршавале повољним резултатима. На крају је остала још само једна утакмица, за 300.000 динара, за оно што је одувек сањао (нажалост, испитаници не знају о којој утакмици је реч). Ближио се крај, а његова (домаћа) екипа је водила са 1:0 (иначе утакмица се није преносила на ТВ-у, већ је резултат праћен преко телетекста у кладионици), што је био резултат који је њему одговарао, тј. победа домаћина. Када је изгледало да ће се утакмица сваког трена завршити, на екрану се појавио резултат 1:1. Не верујући својим очима, младић је љутито скочио исцпавши и бацивши свој листић. Изјурио је напоље у уверењу да је сигурно проклет. Међутим, већ следећег минута на екрану се појавио нови резултат – 2:1 за његову екипу, а затим и крај утакмице. Његови другови нису могли да верују. Истог тренутка су покупили све парчиће тикета који су лежали на поду, залепили их и однели на благајну. У почетку, радник на благајни није хтео да прихвати такав листић, што је довело до велике ерупције негодовања међу присутнима, који су готово сви познавали младића као изузетно финог момка који је заслужио тај новац, будући да је ипак погодио све резултате. После дужег убеђивања, појавио се и сам газда кладионице и наредио да се тикет ипак прихвати као важећи. Исте вечери цело друштво је пронашло младића у граду (који у међувремену није сазнао за промену резултата), доневши му радосну вест. Коначно, упорност се исплатила, а славље је трајало целу ноћ.

Младић је сутрадан предао новац родитељима, који испрва нису веровали његовој причи, међутим, чувши сведочење другова коначно су га прихватили, али им је прави осмех на лицу измамило тек обећање сина да се више неће кладити.

Ускоро се чуло да су родитељи отворили неку малу радњу која сада добро зарађује, као и то да је младић уписао факултет и да му одлично иде (уз помоћ новца од родитељске подршке) и да је још са својом "новом" девојком, која га сада још више воли.

Основна структура легенди

Сличност дијахронијске структуре све три легенде омогућује да се свака од њих рашчлани на идентичне саставне делове. Прво што се уочава је драматични заплет-расплет, који доводи до великог новчаног добитка у кладионици. Тај заплет-расплет је основна наративна поента приче. У наративној ситуацији, тај део држи пажњу слушаоца и служи да би се прича, уопште, могла испричати. Овај сегмент легенде може бити носилац посебних значења који се тичу социјалног вредновања индивидуалних особина. У њима се говори о заборавности, љутњи, прекости, пријатељству/другарству, поштовању, поштењу итд. Међутим, заплет-расплет је наративни покретач легенде о великом добитку у кладионици и медијум тј. носач за преношење општијих ставова о социјалној реалности. То значи да заплет-расплет легенде о великом добитку у кладионици не говори о тим општим ставовима, већ се они морају потражити у осталим деловима легенди, као што су:

1. ранији социјални положај актера (који претходи времену кладионица)
2. узроци социјалног положаја
3. покушај промене социјалног положаја
4. социјални положај непосредно пред "радњу" коју описује легенда
5. помоћник
6. промена социјалног положаја узрокована добитком

	ЛЕГЕНДА о раднику	ЛЕГЕНДА о полицајцу	ЛЕГЕНДА о ђаку
<u>Ранији социјални положај актера</u>	Бивши (вредни) радник фабрике "Застава"	Бивши (успешни) полицајац тј. инспектор	Младић у средњим двадесетим годинама, некадашњи добар ђак који је због клађења постао лош ђак (и "неостварени студент")
<u>Узроци социјалног положаја</u>	Технолошки вишак приликом реструктурирања "Заставе" – потрошена отпремнина	Напустио полицију (или добио отказ), разочаран професионалним стањем у самој полицији (корупција)	Иначе из сиромашније породице, постао је страствен (али патолошки) играч

<u>Покушај промене социјалног положаја</u>	Безуспешни покушаји да се успе у неком облику "приватног бизниса"	Отворио је своју кладионицу коју је морао (на своју велику жалост) да затвори	
<u>Социјални положај непосредно пред "радњу" коју описује легенда</u>	Тежак период. Кладионица – више због друштва и фудбала, а мање због новца (мада се и тај разлог временом повећавао). Играо је често, али никада са великим свотама и никада са великим добитком	У тешкој економској ситуацији, одлучио да и сам почне да се клади са циљем великог добитка и повратка у нормалан живот.	Неуспех у школи, родитељска патња, губитак новца – клађење са циљем великог добитка и престанка клађења
<u>Начин освајивања добитка</u>	Драматични заплет-расплет	Драматични заплет-расплет	Драматични заплет-расплет
<u>Велики добитак</u>	100.000 динара	1.500.000 динара	300.000 динара
<u>Помоћник</u>	Младић из сиромашне породице, коме је главни актер приче помогао приликом отварања неког малог дућана почетком 1990-их, а сада један од имућнијих Крагујевчана	Дечко који је радио у кладионици и који је актера изузетно поштовао	Другови
<u>Промена социјалног положаја узрокована добитком</u>	Куповина деоница (убрзо се испоставило) веома профитабилне пиваре	Кренуо је у нови посао ("приватни бизнис"), али, у сваком случају, посао који му, овог пута, доноси огроман финансијски добитак и поштовање окружења	Родитељи младића су отворили неку малу радњу која сада добро зарађује

Све три легенде сасвим конкретно реферирају на три временска периода, који се препознају у синтагматском ланцу сваке од њих и који их дијахронијски прати. Та три временска сегмента се могу назвати социјалистички период, период прве транзиције и период друге транзиције. С обзиром на то да је смена ових периода и социјално-економска стварност појединца у тим оквирима главна тема легенди, неопходно је лапидарно оцртати њихове социо-економске карактеристике.

Три социјално-економско-политичка периода

1. Социјалистички период (око 1950 – 1985) Период који има два дела или подпериода: подпериод владавине Јосипа Броза Тита и подпериод "и после Тита Тито".

То је време увођења и неокрњеног функционисања друштвене својине, као и строгог органичења приватне својине и приватне економске иницијативе. Први подпериод карактерише сузбијање приватног предузетништва, са кратким периодима извесног попуштања. Једно попуштање је било стварање нормативних оквира за формирање тзв. ГГ предузећа тј. предузећа које оснива "група грађана", мимо државе и њених територијалних јединица које су се, уз већ постојећа предузећа, могли јавити као "оснивачи" нових. Друго попуштање је произишло из већих овлашћења локалне самоуправе у том периоду, што је омогућавало појединим општинама да створе "повољан пословни амбијент" за занатске радионице, које су заправо функционисале као мале фабрике (Пазова, Инђија). Ипак, таква "попуштања" су, углавном, кратко трајала и иза њих би следиле читаве идеолошке хајке на ту врсту предузетништва што је резултирало смањењем обима "мале" привреде, али и затворским казнама за неке "мале привреднике". Иза омогућавање индивидуалне стамбене изградње тј. градње кућа, следила би кампања "имаш кућу – врати стан" са реалним негативним последицама по градитеље.

Други подпериод, услед релативно кратког трајања, може се окарактерисати као период паралелних политичких парадигми. Прва парадигма је заправо инерција у идеолошко-политичком делу владајуће елите ("И после Тита Тито"), заступана од стране војног и делимично партијског естаблишмента, док другу парадигму представља преиспитивање и размишљање о трансформацији ("реформама") узрокована и првим таласом политичких и економских тешкоћа (Косово 1981. и прва економска криза 1982.). Таква размишљања о потреби преиспитивања и евентуалних реформи су се јављала у делу политичке елите, посебно оном делу који се бавио питањима економије. Уставно уређење је још од раније омогућавало различита решења на нивоу република тадашње Југославије, па је тако у Словенији занатлија могао да запосли десет радника, а у Србији свега четири. У том правцу, правцу тражења сопствених републичких решења, текао је други подпериод, те се почеци и први наговештаји транзиције морају тражити на том нивоу.

2. Период прве транзиције (1985 – 2000). Период Стамболић-Милошевић – предтранзиција и прва транзиција.

У том периоду догађа се ослобађање приватног власништва и предузетништва социјалистичких органичења уз задржавање социјалистичких облика својине али и девастацију њене супстанце.

Петнаест година промене у првом транзиционом периоду карактерише бастардност економског система у коме паралелно функционишу "друштвена" предузећа као обимом доминантан облик привредног субјекта, и приватна предузећа ослобођена било каквих "социјалистичких" ограничења. У сегментима економије где су различити облици својине директно сучељени (нпр. неки делови трговине) "друштвене" фирме су пропадале, а тај сегмент тржишта преузимале приватне. Процес приватизације је озваничен на савезном нивоу при самом крају постојања савезне власти (тзв. закон Анте Марковића) али је у Србији законски заустављен 1994. године заједничком парламентарном акцијом власти и дела опозиције.² Заустављена приватизација је допринела даљем девастирању "друштвених" предузећа, преузимању исплате минималних зарада ("минималац") од стране државе и стварању све већег простора за нова приватна предузећа.

Сви економски субјекти, од пропадајућих друштвених предузећа и нових приватних фирми до сваког појединца, макар био само потрошач, током овог периода живели су и радили у условима који на махове карактеришу инфлација и хипер инфлација, а током последње деценије периода доминантно обележавају криминал, претежно шверц, и сива економија.

3. Период друге транзиције (2001-)

Период после 5. октобра 2000. године карактерише прокламација процеса потпуне приватизације и поступно спровођење титуларизације власништва над привредним субјектима. Период друге транзиције формално правно започиње конституисањем власти после превремених парламентарних избора крајем 2000-те године. Прокламацијом и релативно спором праксом приватизације почиње дефинитивна монтажа економског система заснованог на "друштвеној" својини. И поред повремених и привремених колебања у том процесу, оличених у идеји "преиспитивања" обављене приватизације, што је био резултат смене власти на следећим ванредним парламентарним изборима 2003. године и покушаја политичког дискредитовања претходне власти³, ствара се јединствен економски оквир живота у коме се привредна активност може остваривати једино у предузетничко-капиталистичкој економији.⁴

² Закон су изгласали посланици ДС-а и СПС-а.

³ Политички карактер ове епизоде, која је прекинута од саме нове власти континуираним процесом приватизације, оличава се и у чињеници да је министар који је заступао "преиспитивање" пребачен за амбасадора у Швајцарску.

⁴ Државно власништво опстаје над великим системима и још неприватизованим предузећима.

Легенде о и у историјском контексту

Све легенде описују први, социјалистички период као период у коме су актери легенди били **успешни** – вредан радник, успешан полицајац и добар ђак. Индиректно, период је доживљен као стабилан, просперитетан, познат у смислу личних животних пројеката. То је време у коме се цене индивидуални квалитети и они су гарант доброг живота (марљивост, интелигенција, таленат).

Други период је време у коме главни актери легенди доживљавају **социјалну деградацију**. Легенде о раднику и полицајцу директно говоре о томе да су у том периоду остали без посла и средстава за егзистенцију. Прва легенда, која говори о раднику "Заставе" који је остао без посла и са отпремнином послат да се сналази у новим условима приватног предузетништва, опис је једног од важних елемената економског живота тог времена – пропадање великих фабрика, комбината, система ствараних у периоду социјализма. Немогућност њихове трансформације у успешне привредне субјекте је, уз општу тешкоћу транзиционе трансформације великих предузећа, била и резултат неспремности политичког сектора да се суочи са социјалним последицама радикалних решења. Друга легенда говори о непостојању политичке воље да се државни органи трансформишу у оквире које даје већ успостављени политички систем – парламентарна демократија. Актер легенде постаје жртва прве транзиције односно њене политичке контрадикторности, јер корупција и одсуство могућности успостављања правних принципа функционисања у полицији представљају основне карактеристике употребе државног органа у страначке сврхе, што политички обележава дати период. Трећа легенда, такође, говори о деградацији статуса актера који из категорија "добар ђак" и "перспективан студент" прелази у категорију "лош ђак" и "не-студент" јер се није уписао на факултет. Узроци ове деградације јесу личне природе, јер се актер описује као "страствени (али патолошки)" играч у кладионици, али уз напомену да се баш у том периоду отварају кладионице ("масовно по Србији"), које су потенцијални извор овакве "патологије".

Трећи период је време у коме се врши демонтажа старог социјалистичког својинског система, који је у претходном времену бастардно егзистирао паралелно са новим капиталистичким. Нада да ће старе форме социјалистичке својине опстајати и да ће се моћи живети у њеним оквирима нестаје, упркос опстанку тих категорија у највишем државном акту, који је и даље непромењен. Приватизација "друштвених" предузећа, ма колико спора, својим перманентним током ствара представу о тржишно-капиталистичкој економији као једино могућем егзистенцијалном контексту. Легенде, као успех у приватно-предузетничкој економији,

препознају куповину деоница успешне фирме, успешан бизнис који доноси приход и углед, па и малу радњу која добро послује и зарађује чиме актери легенде постају **успешни** привредни субјекти.

Наративна структура	Садржај
Ранији социјални положај актера (који претходи времену кладионица)	Успешност у ранијем систему
Узроци социјалног положаја	Негативна последица прве транзиције
Покушај промене социјалног положаја	Први (неуспешни) покушај прилагођавања првој транзицији
Социјални положај непосредно пред "радњу" коју описује легенда	Лоше финансијско и социјално стање – излаз у клађењу
Помоћник	Успешност у првој транзицији ⁵
Промена социјалног положаја узрокована добитком	Други (успешни) покушај прилагођавања другој транзицији

Две врсте успеха – социјална семантика

У првом и трећем периоду актери се описују као успешни. У социјалистичком систему вредновање успешности занимања је релативно произвољно и тешко би се могло мерити спортски схваћеним такмичењима металостругара или тракториста, који нису имали стварни однос са производним или другим техничким облицима рада. Још је теже говорити о успешности у административним занимањима попут полицијског о коме говори друга легенда. Заправо, само трећа легенда расправља о лако мерљивим елементима успеха, али се успех односи на школовање као нешто што претходи радној каријери.

На другој страни, у периоду друге транзиције, успех је апсолутно мерљив јер се исказује само у висини профита тј. зарађеног новца и ни у чему другом. Чак и када се помиње новостечени углед као у другој легенди, он је само последица стеченог материјалног богатства.

У средњем периоду, периоду неуспеха актера, неуспех се исказује у пословној пасивности (губитак посла, незапосленост) и неуспеху у новом послу који се исказује у тешкоћи преживљавања ("прехранио је породицу") или потпуној финансијској пропасти (губици, дугови, затварање приватне фирме).

Однос успех : неуспех се може дијхронички приказати кроз три периода као след успеха, неуспеха и успеха.

⁵ Ова врста помоћника се јавља само у једој од три легенде.

Период социјализма	Период прве транзиције	Период друге транзиције
Успех	Неуспех	Успех

Међутим, када се у разматрање уведе и опозиција мерљиво : немерљиво дијахронијски след се мења у низ: немерљиви успех, неуспех и мерљиви успех.

Период социјализма	Период прве транзиције	Период друге транзиције
Немерљиви успех	Неуспех	Мерљиви успех

Ипак, главни актер легенде није и једини актер транзиционих процеса. Један од помоћника у легенди о кладионичарском великом добитку је остварио успех у првом транзиционом периоду. Он је описан као "младић из сиромашне породице који је отворио мали дућан почетком 1990-их, а сада један од имућнијих Крагујевчана". Овај опис успешног "помоћника" говори да и у периоду прве транзиције успех није немогућ и да се већ тада трасира мерило успеха – богатство. То значи да легенда прати стварну трансформацију и да "мешовити" период прве транзиције представља "време пропадања" у коме се већ формирају нова мерила и нове вредности. Укидање законски утврђених ограничења, која су произилазила из комунистичке идеологије, при чему је најважније разобручавање обима приватног власништва и приватног предузетништва, отворило је нове путеве друштвене покретљивости и промене статуса. С друге стране, тај период је био праћен најнеповољнијим економским процесима – пропадање социјалистичких предузећа, милионскопроцентна инфлација, осиромашење великог броја људи који су по квалитету живота описивани као средња класа, отпуштање тзв. "технолошког вишка" запослених и повећање броја незапослених и полузапослених. Период прве транзиције се доживљава као период масовног пропадања и малобројног успеха у новој дисциплини, бизнису, односно као време стварања тзв. латиноамеричке пирамиде социјалне стратификације коју карактерише велики број сиромашних и мали број веома богатих, без средњег слоја. Успех у периоду прве транзиције је подложен сумњи и оцени да је постигнут политичким, ванзаконским, сивоекономским⁶ или криминалним средствима, и да није

⁶ О употреби традицијских модела приликом прикривања начина стицања богатства у животним причама види И. Ердеи, Богатство у транзицији – концептуализација богатства на примеру два књажевачка предузетника, у С. Ковач (ed), *Проблеми културног идентитета становништва савремене Србије*, Београд, 2005: 218.

последича успешне инвестиције у посао који доноси легални приход, што је поткрепљивано изјавама политички моћних да је "ношење гајбица" извор стицања замашних пословних објеката.⁷

Животних прича о несупесима предузетничких подухвата у транзицији има и у првом и у другом транзиционом периоду.⁸ Оне чине посебну врсту у оквиру прича/легенди о временима промена. Може се рећи да, на неки начин, повезују приче о деградацији статуса⁹ услед социјалних промена, какве би биле приче о пропадању сељаштва у условима нарастања нове робно-новчане привреде у Србији у другој половини деветнаестог века, затим приче о пропадању имућнијих слојева српског друштва под ударима комунистичке диктатуре, и на крају приче о "жртвама" транзиције са причама о елевацији статуса које имају претежно легендарни карактер, као што је легенда о пронађеном благу, ненадано наслеђе из Америке, добитак на лутрији, спортској прогнози, "Лото"-у¹⁰ или у кладионици.

Увођењем опозиције мерљиво : немерљиво показује се разлика између првог и трећег периода, што показује да легенда не схвата историју као циклично кретање које омогућује да се из стабилности преко нестабилности вратимо у пређашње стање, на шта би указивао повратак актера у стање успешности. Квалитативна разлика која показује да се успех у најновијем периоду може измерити, и то оним чега је "највише недостајало" у социјализму, јесте материјалним богатством.

Током средњег периода дошло је до девастирања ранијег, недовољног и незадовољавајућег степена материјалног богатства и стварања масовног сиромаштва, али то није искривило слику. С друге стране, нове околности и нису дозвољавале да се незадовољство пропадањем у средњем периоду претвори у жал за претходним и да се максималним циљем сматра повратак на старо. Легенде сматрају да је остварен излаз из два претходна периода и то, како из оног ранијег који се одликовао сигурношћу у релативном сиромаштву, тако и другог који је сиромаштво учинио масовним, тешким и потпуно извесним. Актери тај излаз проналазе

⁷ Нпр. изјава тадашњег председника државе и председника владајуће странке Слободана Милошевића да је његов син стекао забавни комплекс "Мадона" у Пожаревцу тако што је зарадио новац разносећи гајбице.

⁸ Једну животну причу о пословном неуспеху у периоду друге транзиције види S. Naumović, *On the heaviness of feathers, or what has culture got to do with a failure to establish an organic poultry production in contemporary Serbia*, *Етноантрополошки проблеми*, н.с.год.1. св. 1, Београд 2006: 103-124.

⁹ У оквиру наставе предмета "Антропологија фолклора", на Филозофском факултету у Београду започето је прикупљање животних/фолклорних прича о деградацији статуса (На основу усменог саопштења доц. др Драгане Антонијевић).

¹⁰ I. Kovačević, *Приче о dobitnicima*, *Етнoлoшке сvesке*, V, Beograd, 1984. и у И. Ковачевић, *Семнологија мита и ритуала*, 2. *Савремено друштво*, Београд, 2001: 39-49.

у власништву акција успешне фирме, акција које доносе профит и омогућавају добар живот, или послу који доноси огроман финансијски добитак или, пак, малој радњи која добро зарађује. То значи да је излаз у свим легендама пронађен у "новој филозофији рада" која тежи предузетништву са могућношћу и циљем богаћења.

У ранијим временима три легенде су говориле о елевацији статуса уз помоћ главног легендарног агенса – среће – док су као помоћни, а у ствари главни, елемент исказивале рад, сродство, па чак и огољену срећу у трећој легенди, која је исказивала одсуство рада и сродства вреднованих у претходним легендама.¹¹ Прва легенда говори о ископаном благу и промени социјалног положаја из сељачког слоја у занатско-трговачки или чиновнички, и описује социјалну промену карактеристичну за другу половину двадесетог века у Србији. Легенда о "богатом ујаку", који је умро у Америци и оставио богатство неке у Југославији непосредно после Другог светског рата у условима одузимања легално стечене имовине ("национализација") и правне немогућности преузимања наследства из иностранства, скоро да делује као иронични коментар безнадежних жеља за бољим животом у првој деценији комунистичке владавине. Трећа легенда настала у време прве економске кризе у социјализму почетком осамдесетих година говори о непостојању канала вертикалне покретљивости из претходних легенди (рад и сродство) и једино средство остаје срећа огољена у комбинацији бројева.¹²

Легенде о "богатом ујаку" и "случајно упознатом исељенику" представљају контрапункт стварним каналима вертикалне покретљивости која се, у периоду непосредно по завршетку Другог светског рата, изводила из припадништва комунистичко-партизанском покрету као легитимацији за плачку, или партијској каријери као путу у слој привилегованих током више наредних деценија Титове владавине. У периоду релативне стабилности, који је следио после прве деценије комунистичког преврата, постојао је и један стабилан канал заузимања положаја у друштеној структури независан од поделе на управљачки слој и остале друштвене слојеве (сељаштво, раднике, средњи слој) и који се одвијао управо у оквиру "осталих" слојева и друштвеном кретању између њих. Тај след, који се састојао из школовања, запослења, заснивања породице, добијања стана, пензије, праћен мањом несигурношћу (појава незапослености је била делимично умањена отварањем граница и стварањем "гастарбајтера") и веома постепеним, али константним растом животног стандарда, доведен је у питање већ у периоду "И после Тита Тито". Га-

¹¹ И. Ковачевић, *Семиологија мита и ритуала*, 2. *Савремено друштво*, Београд, 2001: 25-38.

¹² То је време велике експанзије игре на срећу "Лото".

ранције остваривања индивидуалних животних пројеката и лаганог постепеног напретка нестале су и остало је ослањање на срећу и једино на њу, о чему говори легенда о чудотворном телефону из 1982. године¹³ као и сваконедељно попуњавање листића "Лото"-а.

Кладионичарске легенде представљају рефлексивну и афирмативну елаборацију нових економских односа који настају после периода "И после Тита Тито". Отварање новог облика економског понашања пре скоро две деценије, добило је своје место у новим легендама о "изненадном богатству". У њима срећа остаје незаобилазни саставни део који, као и у свим осталим, служи као наративна подлога за пласирање ставова о основама социјалног и економског живота, али је приватно предузетништво доживљено као главни канал вертикалне покретљивости са опажљивим показатељем успеха – материјалним богатством.

Изненадно богатство у првом периоду,¹⁴ стечено, такође, играма на срећу, "троши" се на елиминацију рада ("живот од камате"), нерепродуктивна материјална добра ("кућа")¹⁵ и стицање друштвеног угледа било на традиционалан ("чашћавање" и "муштулук"), било на модеран начин ("куповина дресова локалном фудбалском клубу"). За разлику од социјалистичке инвестиције у "нерад", транзицијска легенда добитак види само као инвестициони капитал. Новац добијен у кладионици је покретач привредне активности, он служи да се добро уложи и да, оплођујући се, доноси добитнику профит и угодан живот. Међутим, новчани добитак, сам по себи, није довољан о чему сведочи погрешно инвестиран новац, на пример пропала кладионица у легенди о полицајцу, или, погрешно инвестиран и потрошен новац добијен од отпремнине у легенди о раднику. Да би се успех остварио потребно је "успешно" инвестирати, добро радити, увећавати предузеће и имовину да би се постало "један од најбогатијих" и то прича о кладионичарском добитку јасно каже. Једино не каже како препознати баш такав посао, остављајући то као задатак сваком појединцу или некој другој легенди.

¹³ Укратко, легенда о чудотворном телефону говори о детету које случајном игром телефонским апаратом долази у везу са богатим исељеником који му оставља сву своју имовину. Опширније у И. Ковачевић, *op.cit.* 25-28.

¹⁴ И. Ковачевић, *Priče o dobitnicima, Etnološke sveske, V, Beograd, 1984.* и у И. Ковачевић, *Семиологија мита и ритуала, 2. Савремено друштво, Beograd, 2001: 45-49.*

¹⁵ О престижним симболима насталим услед немогућности инвестирања у привредну делатност током социјалистичког периода види D. Bratić-M. Malešević, *Kuća kao statusni simbol, Etnološke sveske, IV, Beograd, 1982.* и И. Ковачевић, *Socijalno emafitička funkcija monumentalnih grobnica, Etnološke sveske, VI, Beograd, 1985.* такође у И. Ковачевић, *Семиологија мита и ритуала, 2. Савремено друштво, Beograd, 2001: 166-177.*

Ivan Kovačević

The Transitional Legend of Winners

During 2006 a number of stories that featured the motive of great gain under dramatic circumstances were repeatedly told in betting-houses in Kragujevac, a town in Serbia. The main character of these legends is an impoverished victim of transition who, thanks to luck and help of friends, wins a great sum of money betting. Besides describing the preceding transitional "fall" of the winner (getting fired, failing in private enterprise), the legends describe his economical and social prosperity initiated by capital gained through betting (starting successful enterprises, buying good shares). Diachronically following other "sudden wealth" legends this transitional legend speaks about the establishing of a new system of values that, in the categories of social promotion, makes up for the old principles that marked the period of socialism.

Ivan Kovačević

La légende transitionnelle des gagnants

Au cours de l'année 2006, dans la ville serbe de Kragujevac, des histoires sur de gros gains réalisés dans des circonstances dramatiques circulaient dans les bureaux de pari. Dans ces légendes, le personnage principal est généralement une victime de la transition démunie qui, aidée par le hasard et soutenue par ses amis, gagne une grosse somme d'argent en plaçant un pari. Après avoir décrit "la chute" du personnage principal pendant la période de la transition (son licenciement, la faillite de son entreprise privée), la légende procède à une description de sa prospérité économique et sociale propulsée par le capital acquiert en pariant (lancement d'une nouvelle entreprise, achat des actions de valeur). S'inscrivant sur un mode diachronique dans toute une série d'autres légendes des richesses soudainement acquises, cette légende transitionnelle représente un témoignage sur l'établissement d'un nouveau système de valeurs qui vient remplacer les anciens principes de l'époque socialiste sur le plan de la promotion sociale.